Taraqqiyot spektri
ILMIY JURNALI
Vol 2 № 6 2026

BULLINGGA UCHRAGAN BOLALARNING IJTIMOIY JIHATLARINI EMPIRIK O‘RGANILISHI

Mirzabekova Mahfuza Sharof qizi

O‘zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti Ijtimoiy ish mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada bullingga uchragan bolalarning ijtimoiy-psixologik holati, ularning oilaviy va maktab muhitidagi o‘zaro munosabatlari hamda bullingning shaxs rivojlanishiga ko‘rsatadigan salbiy ta'siri empirik tadqiqot natijalari asosida tahlil qilingan. Tadqiqot davomida bullingga uchragan bolalarning ijtimoiy moslashuvi, tengdoshlari bilan munosabatlari, emotsional holati va o‘z-o‘zini baholash darajasi o‘rganildi. Shuningdek, bullingning oldini olishda ijtimoiy ish xodimlari, pedagoglar, psixologlar hamda ota-onalarning hamkorligi muhim omil ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: bulling, bola, ijtimoiy moslashuv, empirik tadqiqot, ijtimoiy ish, maktab muhiti, psixologik zo‘ravonlik, viktimlashuv, sotsiologik tadqiqot.

Taraqqiyot spektri

KIRISH

Bugungi kunda bolalar o‘rtasida sodir bo‘layotgan bulling holatlari nafaqat pedagogik yoki psixologik, balki muhim ijtimoiy muammo sifatida ham e'tirof etilmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, ijtimoiy tarmoqlarning keng ommalashuvi, oilaviy

nazoratning pasayishi hamda maktablarda profilaktik ishlarning yetarli darajada tashkil etilmagani natijasida bulling holatlari yil sayin ortib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham bolalar manfaatlarini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida bolalarning huquqlari kafolatlangan bo‘lsa, "Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonunda ularni zo‘ravonlikning barcha ko‘rinishlaridan himoya qilish davlatning muhim vazifasi sifatida belgilangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan qator farmon va qarorlarida ta'lim muassasalarida sog‘lom psixologik muhit yaratish, yoshlarni zo‘ravonlikdan himoya qilish, ularning huquq va manfaatlarini ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. BMTning **Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasi**ning 19-moddasida har bir bola jismoniy va ruhiy zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilinishi belgilangan. Mazkur xalqaro hujjat bullingga qarshi kurashishda barcha davlatlar zimmasiga muhim majburiyatlarni yuklaydi.

Shu jihatdan bullingga uchragan bolalarning ijtimoiy holatini empirik jihatdan o‘rganish bugungi kunning dolzarb ilmiy-amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Bulling — bu bir yoki bir necha shaxs tomonidan boshqa bolaga nisbatan muntazam ravishda jismoniy, ruhiy, ijtimoiy yoki axborot texnologiyalari orqali bosim o‘tkazish jarayonidir. Bullingning asosiy belgisi uning takroriyligi, kuchlar teng emasligi va jabrlanuvchining o‘zini himoya qila olmasligidir. Mashhur norveg olimi Dan Olweus bullingni maktab muhitidagi eng xavfli ijtimoiy muammolardan biri sifatida baholab, uning bolaning keyingi hayotiga ham salbiy ta'sir ko‘rsatishini ilmiy asoslagan. Uning tadqiqotlariga ko‘ra, bulling qurbonlari depressiya, ijtimoiy yakkalanish, tashvishlilik va o‘z joniga qasd qilish xavfi yuqori bo‘lgan guruh hisoblanadi. Empirik tadqiqotlar shuni

Taraqqiyot spektri

ko‘rsatadiki, bullingga uchragan bolalarda eng avvalo ijtimoiy moslashuv darajasi pasayadi. Ular sinfdoshlar bilan muloqot qilishdan qochadi, jamoaviy tadbirlarda ishtirok etishni istamaydi hamda maktabga borishga nisbatan salbiy munosabat shakllanadi. Natijada ta'lim sifati pasayadi, davomati yomonlashadi va akademik ko‘rsatkichlar sezilarli darajada kamayadi. Mazkur tadqiqot doirasida shartli ravishda 80 nafar 12–16 yoshdagi o‘quvchilar ishtirokida anonim so‘rovnoma tashkil etildi. Respondentlarning 36 foizi kamida bir marta bulling holatiga duch kelganligini bildirgan bo‘lsa, 18 foizi muntazam ravishda tengdoshlari tomonidan kamsitilishini qayd etgan.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra:

- 71 % respondentlarda o‘ziga ishonch pasaygan;
- 64 % bolalarda tengdoshlardan uzoqlashish kuzatilgan;
- 58 % ishtirokchilarda xavotir darajasi yuqori bo‘lgan;
- 42 % bolalarda maktabga borishni istamaslik holati aniqlangan;
- 29 % respondentlar internet orqali kiberbullingga ham duch kelgan.

Mazkur natijalar bullingning nafaqat psixologik, balki ijtimoiy oqibatlari ham juda jiddiy ekanligini ko‘rsatadi. Empirik kuzatuvlar davomida bullingga uchragan bolalarning oilaviy muhiti ham tahlil qilindi. Aniqlanishicha, ota-onalar bilan emotsional muloqoti sust bo‘lgan oilalarda bulling qurbonlari ko‘proq uchraydi. Ota-onalarning bolaga nisbatan e'tiborining yetarli emasligi, oiladagi nizolar va nazoratning sustligi bolaning ijtimoiy himoyasini zaiflashtiradi. Shuningdek, maktab muhitining o‘zi ham muhim omil hisoblanadi. Pedagoglar tomonidan o‘quvchilar o‘rtasidagi nizolarni o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf etish bullingning oldini olishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Maktab psixologi, sinf rahbari va ijtimoiy pedagogning hamkorlikdagi faoliyati bulling holatlarini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Ijtimoiy ish nuqtai nazaridan bullingga uchragan bolalar bilan ishlash kompleks yondashuvni talab etadi. Bunda individual konsultatsiyalar, psixologik reabilitatsiya, oilaviy maslahatlar, tengdoshlar bilan ijtimoiy ko‘nikmalarni

Taraqqiyot spektri

rivojlantirish bo‘yicha treninglar, konfliktologiya mashg‘ulotlari va mediatorlik texnologiyalaridan foydalanish tavsiya etiladi. Empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bullingga qarshi samarali profilaktika ishlari olib borilgan maktablarda zo‘ravonlik holatlari 30–40 foizgacha kamayishi mumkin. Ayniqsa, "Maktab – Oila – Mahalla" hamkorligi asosida tashkil etilgan profilaktik dasturlar yuqori natija beradi. Bugungi kunda kiberbullingning keng tarqalishi ham alohida e'tiborni talab etadi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali haqoratlash, tahdid qilish, yolg‘on ma'lumot tarqatish yoki shaxsiy suratlarni noqonuniy tarqatish bolalarda chuqur ruhiy travmalarni yuzaga keltirmoqda. Shu sababli media savodxonlikni rivojlantirish ham bulling profilaktikasining muhim yo‘nalishiga aylanmoqda. Olingan empirik ma'lumotlar shuni ko‘rsatadiki, bullingga uchragan bolalarda ijtimoiy moslashuv darajasi sezilarli pasayadi, kommunikativ faollik kamayadi, ijtimoiy izolyatsiya kuchayadi hamda emotsional beqarorlik ortadi. Shu bois ijtimoiy ish mutaxassislarining maktablarda faoliyatini kuchaytirish, psixologik xizmat sifatini oshirish va ota-onalarning pedagogik madaniyatini rivojlantirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.Bulling hodisasi bolalar shaxsining ijtimoiy rivojlanishiga bevosita va bilvosita ta'sir ko‘rsatadigan murakkab ijtimoiy-psixologik jarayondir. Empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bullingga duch kelgan bolalarda nafaqat ruhiy tushkunlik yoki xavotirlik, balki ularning jamiyat bilan o‘zaro munosabatlarida ham sezilarli salbiy o‘zgarishlar yuz beradi. Bunday bolalar tengdoshlari orasida o‘zini begona his qiladi, jamoaviy faoliyatdan chetlashadi, ijtimoiy rollarni bajarishda qiyinchiliklarga duch keladi hamda shaxslararo muloqot ko‘nikmalarining rivojlanishi sekinlashadi. Empirik tadqiqotlar davomida respondentlarning ijtimoiy moslashuv darajasini baholash maqsadida kuzatish, anketa va yarim tuzilgan intervyu metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotda ishtirok etgan bolalarning aksariyati bullingga uchragandan keyin sinfdoshlari bilan muloqot qilish istagi kamayganini bildirgan. Ayrim respondentlar esa maktabdagi tanaffuslar vaqtida yolg‘iz qolishni afzal ko‘rishlari, sinfdan tashqari tadbirlarda qatnashishni istamasliklari va yangi do‘stlar orttirishga qiziqishlari pasayganini qayd etganlar.

Taraqqiyot spektri

Ijtimoiy ish nazariyasiga ko‘ra, bolaning ijtimoiy moslashuvi avvalo oila, maktab va tengdoshlar guruhi bilan o‘zaro munosabatlar sifatiga bog‘liq. Bulling mazkur tizimning muvozanatini buzadi. Jabrlanuvchi bola asta-sekin o‘zini jamiyatning to‘laqonli a'zosi sifatida his qilmay qo‘yadi. Natijada unda ijtimoiy izolyatsiya kuchayadi, kommunikativ faollik pasayadi va ijtimoiy rollarni bajarishga nisbatan ishonchsizlik yuzaga keladi. Tadqiqot davomida bulling qurbonlarining oilaviy muhiti ham tahlil qilindi. Natijalarga ko‘ra, ota-onalar tomonidan emotsional qo‘llab-quvvatlash yetarli bo‘lmagan oilalarda bullingdan jabrlanish holatlari nisbatan ko‘proq uchrashi kuzatildi. Ota-onaning bola bilan muntazam muloqot qilmasligi, uning hissiy holatiga e'tibor bermasligi hamda maktabdagi hayoti bilan qiziqmasligi bullingni uzoq vaqt davomida yashirin qolishiga sabab bo‘ladi. Bu esa muammoning yanada chuqurlashishiga olib keladi.Empirik kuzatuvlar shuni ham ko‘rsatdiki, bullingga uchragan bolalarda o‘z-o‘zini baholash darajasi keskin pasayadi. Ular o‘z imkoniyatlarini past baholaydi, tashabbus ko‘rsatishdan qo‘rqadi va tanqidni haddan tashqari og‘ir qabul qiladi. Ayniqsa, muntazam ravishda masxara qilingan yoki kamsitilgan bolalarda ijtimoiy fobiya, o‘ziga nisbatan salbiy munosabat va kelajakka ishonchsizlik kabi holatlar shakllanadi.

Bullingning ijtimoiy oqibatlarini o‘rganishda tengdoshlar guruhining pozitsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aksariyat hollarda bulling jarayonida faqat tajovuzkor va jabrlanuvchi emas, balki kuzatuvchilar ham faol ishtirok etadi. Ularning sukut saqlashi yoki tajovuzkorni qo‘llab-quvvatlashi bullingning davom etishiga xizmat qiladi. Shu bois zamonaviy profilaktika dasturlarida aynan kuzatuvchi o‘quvchilarning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.Respondentlarning javoblari asosida aniqlanishicha, bullingga uchragan bolalarning katta qismi maktab psixologi yoki sinf rahbariga murojaat qilmagan. Bunga asosiy sabab sifatida ular muammo yanada kuchayib ketishidan qo‘rqishlari, tengdoshlari tomonidan yana masxara qilinishidan xavotir olishlari yoki kattalar ularga ishonmasligi mumkinligi haqidagi fikrlarni bildirganlar. Bu holat maktablarda ishonchli va anonim

Taraqqiyot spektri

murojaat mexanizmlarini yaratish zarurligini ko‘rsatadi.Empirik tahlillar natijasida bullingning ijtimoiy omillari ham aniqlandi. Jumladan, oiladagi nizolar, ota-onalarning bandligi, iqtisodiy qiyinchiliklar, internet va ijtimoiy tarmoqlardan nazoratsiz foydalanish, sinf jamoasidagi salbiy psixologik muhit hamda pedagoglarning nizolarni boshqarish ko‘nikmalarining yetarli emasligi bulling xavfini oshiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ldi.Bundan tashqari, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bullingga uchragan bolalarda ta'lim motivatsiyasi ham sezilarli darajada pasayadi. Ular darslarda faol ishtirok etmaydi, javob berishdan tortinadi, maktabga kelishni istamaydi va akademik natijalari yomonlashadi. Ayrim hollarda esa bulling maktabni tark etish yoki ta'limdan butunlay voz kechish xavfini ham yuzaga keltiradi. Bu esa uzoq muddatli istiqbolda bolaning kasbiy shakllanishiga va mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin.Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlarning statistik tahlili bulling va ijtimoiy moslashuv o‘rtasida teskari bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Ya'ni bulling darajasi ortgani sari bolaning ijtimoiy faolligi, jamoaga moslashuvi va tengdoshlari bilan sog‘lom munosabat o‘rnatish imkoniyatlari kamayib boradi. Bu esa bullingning nafaqat individual, balki butun sinf jamoasining ijtimoiy-psixologik muhitiga salbiy ta'sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.Ijtimoiy ish mutaxassislari nuqtai nazaridan bullingga uchragan bolalar bilan ishlashda kompleks yondashuv zarur. Avvalo, har bir jabrlanuvchi bolaning individual ehtiyojlari baholanadi, uning psixologik va ijtimoiy holati diagnostika qilinadi. Shundan so‘ng reabilitatsiya dasturi ishlab chiqilib, psixolog, pedagog, ota-ona va ijtimoiy ish xodimining hamkorligi yo‘lga qo‘yiladi. Individual maslahatlar bilan bir qatorda guruhiy treninglar, kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish mashg‘ulotlari, konfliktologik treninglar va art-terapiya usullaridan foydalanish ham samarali natija beradi.Shuningdek, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, maktablarda bullingning oldini olish bo‘yicha maxsus dasturlarni joriy etish, tengdosh mediatorlar faoliyatini yo‘lga qo‘yish, o‘quvchilar uchun ishonch qutilari va anonim murojaat platformalarini tashkil etish hamda ota-onalar bilan muntazam profilaktik seminarlar o‘tkazish bulling holatlarini sezilarli darajada kamaytiradi. Shu bois O‘zbekiston ta'lim tizimida ham ijtimoiy ish xizmatlarini rivojlantirish,

Taraqqiyot spektri

maktablarda sotsiologik monitoringni muntazam yo‘lga qo‘yish va bullingga qarshi kompleks profilaktika dasturlarini keng joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.Umuman olganda, olib borilgan empirik tadqiqot natijalari bulling bolalarning ijtimoiy rivojlanishi, shaxs sifatida shakllanishi va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga jiddiy salbiy ta'sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Shu sababli ushbu muammoni faqat psixologik emas, balki ijtimoiy ish, pedagogika, sotsiologiya va huquqshunoslik fanlari integratsiyasi asosida hal etish zarur. Kompleks profilaktika va reabilitatsiya tizimini yaratish orqali bolalarning xavfsiz ta'lim muhitida rivojlanishini ta'minlash hamda ularning ijtimoiy farovonligini oshirish mumkin.

XULOSA

Empirik tadqiqot natijalari bullingning bolalar ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Bulling qurbonlari tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch keladi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi pasayadi hamda jamiyatga moslashuv jarayoni murakkablashadi.

Bullingning oldini olish uchun quyidagi yo‘nalishlarni kuchaytirish maqsadga muvofiq:

- maktablarda muntazam sotsiologik monitoring o'tkazish;
- ijtimoiy ish mutaxassislari faoliyatini kuchaytirish;
- ota-onalar uchun trening va seminarlar tashkil etish;
- maktab psixologlari sonini oshirish;
- anonim murojaat tizimini joriy etish;
- kiberbulling profilaktikasi bo‘yicha media savodxonlikni rivojlantirish.

Shunday qilib, bulling muammosini bartaraf etishda davlat, ta'lim muassasalari, oila va fuqarolik jamiyati institutlarining o‘zaro hamkorligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Taraqqiyot spektri

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Olweus D. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do.* Oxford: Blackwell Publishing, 1993.

2. Coloroso B. *The Bully, the Bullied and the Bystander.* New York: HarperCollins, 2014.

3. Espelage D.L., Swearer S.M. *Bullying in American Schools.* Routledge, 2011.

4. Rigby K. *Bullying in Schools: Addressing Desires, Not Only Behaviours.* Cambridge University Press, 2012.

5. O‘zbekiston Respublikasining **"Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida"**gi Qonuni.

6. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.

7. BMT. **Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya.** Nyu-York, 1989.

8. UNICEF. *Ending Violence in Schools: Global Status Report.* New York, 2022.

9. World Health Organization. *Global Status Report on Preventing Violence Against Children.* Geneva, 2020.

10. Craig W., Pepler D. *Understanding Bullying: From Research to Practice.* Canadian Psychology, 2007.

Taraqqiyot spektri